

De Grote Kloof

Volgens de klassieke antropologie onderscheiden de moderne en premoderne samenlevingen zich van elkaar door de Grote Kloof. Dit beeld was bepalend voor het denken over en van moderniteit. Het benadrukte de diepe kloof tussen de beschaving enerzijds en het primitieve en archaïsche anderzijds. De premoderne samenlevingen van animisme 'beschuldigen' ondersteunde de legitimatie van dit idee en hielp haar in stand te houden. De Grote Kloof bood bovendien de gelegenheid om de hand uit te reiken naar die Ander (de 'Ander' zoals die in de verbeelding rondwaarde: gedoemd om de rol te spelen van de antipode van het moderne) en om aldus de moderniteit van haar kwalijke kant en haar begrenzingen te verlossen. Deze toenadering noemde men 'Primitivisme' en het speelde zoals bekend een belangrijke rol in de ontplooiing van de moderne kunst.

Maar wat maakt de modernen zo modern? Volgens vele sociale wetenschappers is dit het categorisch onderscheiden van Natuur en Maatschappij. De modernen maken graag het subtiele onderscheid tussen wat behoort tot de materiele kern van de natuur en de culturele symbolische zingeving of sociale relaties.

'Voor Hen vallen Natuur en Maatschappij, tekens en dingen, virtueel samen. Voor Ons is dit onmogelijk. Alhoewel ook wij in onze samenleving de onduidelijke overgangszones herkennen – in krankzinnigheid, in kinderen, dieren, populaire cultuur en vrouwenlichamen (Donna Haraway) –, zien we het toch als onze plicht om onszelf te onttrekken aan deze gruwelijke vermenging van realiteiten.'(1)

Moderniteit onderscheidt zich hierin dat het de waarheid over de natuur in pacht denkt te hebben – niet alleen een voorstelling of een sociale representatie. De onbetwistbare, universele waarheid zou verkregen worden door objectivering, door dat wat inherent is aan het object te onderscheiden van dat wat tot het wetende subject behoort en dat onterecht (of onvermijdelijk) geprojecteerd wordt op het object. Alleen datgene wat geobjectiveerd kan worden, kan 'echt' worden genoemd; al het andere hoort thuis in de sfeer van 'louter' projectie, voorstelling, passie, fictie, verbeelding of fantasie.

'Eeuw na eeuw, koloniaal rijk na koloniaal rijk, werden de arme premoderne gemeenschappen beschuldigd van het produceren/creëren van een afschuwelijke mengelmoes van dingen en mensen, objecten en tekens, terwijl hun aanklagers deze nu eindelijk van elkaar onderscheidde om ze dan op ongeziene schaal opnieuw te vermengen...'(2)

Teneinde de Natuur te verlossen van alle banden met sociale, collectieve relaties, de Natuur te 'distilleren' tot louter materiele proporties, onbesmet door symbolische betekenisgeving, permitteerden de modernisten het zich de Natuur te manipuleren op manieren die ondenkbaar waren in de premoderne context. De prijs die de modernen voor deze vrijheid betaalden, was de onmogelijkheid zichzelf langer te zien in het verlengde van de premodernen. Ze waren gedoemd zichzelf opnieuw uit te vinden als absoluut anders en bedachten daartoe de Grote Kloof.

'Om de Grote Kloof tussen Ons en Hen te begrijpen, moeten we teruggaan tot die andere Grote Kloof tussen mensen en niet-mensen[...]. In feite werd de eerste uit de tweede gedistilleerd.'(3)

De niet-mensen uit de eerste kloof nemen de vorm aan van een universum van feiten, tot stand gebracht door een geobjectiveerde natuur, verstoken van betekenis: dit leidt tot de notie dat de moderniteit de wereld demystificeerde.

Primitivisme

De kritiek op de tentoonstelling *'Primitivism' in 20th Century Art* in het MoMA in 1984, waar modernistische meesterwerken werden getoond naast 'tribale' objecten, om zo hun affiniteit te tonen, betekende een mijlpaal in de discussie over het primitieve en kunst. Het debat dat voortvloeide uit deze tentoonstelling ontmantelde de categorie 'primitief' als een Westerse fantasie en een Grote Verhaal, geprojecteerd op het koloniale Andere, steevast gesitueerd buiten onze wereld, buiten onze tijd. De tentoonstelling vond plaats in een tijd waarin de categorie van 'het 'primitieve' niet langer onbetwistbaar was. In de voorgaande decennia vormde de theoretische kritiek op het modernistische systeem van ingebeeld tegenstellingen een belangrijke leidraad voor de ontwikkeling van de kunst. Het beruchte dualisme lag dus reeds onder vuur. Feminisme, genderstudies, postkolonialisme en andere theorieën, vestigden de aandacht op de manier waarop dit dualisme resulteerde in het consolideren van een regime van begrenzing. Of het nu kinderen, zwakzinnigen, 'primitieven', de koloniale andere, vrouwen of homoseksuelen betrof, de verschillen die door dit regime van begrenzing werden geïnstitutionaliseerd, steunden één voor één op het consequent rationaliseren van het 'irrationele'. De Ander werd gevangen in een afbeelding.

Maar hoezeer het beeld van een rijk van de wilden ook eenheid schiep in de ogen van de modernen, voor wie erdoor werd ingesloten bracht het vooral terreur en fragmentatie met zich mee. Op de grens van modernisering opereert rationaliteit via irrationaliteit, wordt willekeurigheid systematiek, en is de macht die orde schept gebaseerd op de macht die deze fysieke en sociale scheiding teweegbrengt. De verbeelding van dit zgn. primitivisme vinden we terug in het fragmentarische, het niet-coherente: de esthetiek van de collage, het spiegelbeeld van gerationaliseerde discipline en machinale fragmentatie.

'Wildheid provoceert de eenheid van het symbool, de transcendente totalisering die de afbeelding verbindt met wat het representeert. Wildheid breekt deze eenheid open en creëert een onzekerheid... Wildheid is de dodenzone van het betekenisgevende: ze begint daar waar betekenis ophoudt te bestaan'(4), schrijft antropoloog Michael Taussig:

Deze dodenzone heeft een lange en rijke traditie. In onze sociale verbeelding wordt ze bevolkt door transformerende beelden van het kwaad en de onderwereld: in de Westerse traditie door Homer, Virgilius, de Bijbel, Dante, Hieronymos Bosch, de Inquisitie, Rimbaud, Conrads Heart of Darkness; in de traditie van de Noordwestelijke Amazone door visioenen, communicatie tussen aardse en bovenaardse wezens, verrotting, dood, wedergeboorte, en genesis, misschien in de rivieren en het land van de moedermelk, eeuwig badend in het subtiele groene licht van cokebladen. Door de Europese verovering en kolonisatie zijn deze dodenzones opgegaan in een gemeenschappelijke poel van betekenisdragers die de transformerende cultuur van de overheerser verbinden met die van de overheerste. Maar deze betekenisdragers zijn strategisch losgekoppeld van wat ze betekenen. Artaud schreef: 'Als verwarring een teken is van deze tijd, dan zie ik aan de basis van deze verwarring een breuk tussen dingen en woorden, tussen dingen en de ideeën en de tekens die ze vertegenwoordigen.' Hij vraagt zich af of het deze scheiding is die verantwoordelijk is voor de wraak van de dingen; 'de poëzie die we niet langer terugvinden in onszelf, noch in dingen, verschijnt plots aan gene zijde.' Marx verwees naar eenzelfde ontredde en herschikking tussen ons en de dingen, in het warenfetisjisme, waarin poëzie plots opduikt aan

de verkeerde zijde van, nu geanimeerde, dingen. In de moderne geschiedenis vernieuwt het warenfetisjisme de mythische densiteit van de dodenzone – met de dood van het subject, zowel als met de hernieuwde willekeurigheid van het teken waarbij zich een animisme manifesteert dat van dingen mensen maakt en van mensen dingen.'(5)

Animisme, oorspronkelijk een theorie over de oorsprong van religie, waarvan de auteurs dachten dat die kon worden gevonden in het menselijke mechanisme om menselijke kwaliteiten te projecteren op objecten of de omgeving, is de tegenpool van de moderne objectiverende houding – het behandelt dingen alsof ze de capaciteit bezitten tot perceptie, communicatie en autonoom handelen. De bedenkers van 'animisme' geloofden dat het waarnemen van elementen uit de Natuur alsof ze leefden en een persoonlijkheid bezaten, een primordiale vergissing was, een onvermogen om object van subject te onderscheiden, realiteit van fictie, de binnen- van de buitenkant. Zo bekeken is Animisme een universeel begrip voor het samensmelten van mensen en dingen. Kan animisme wellicht ook iets anders betekenen dan een verbeelde tegenhanger voor de moderniteit, een uitgeklapte spiegel als een fantasieruimte, vol van gruwelijkheden en transformerende fantasieën?

Bruno Latour stelt dat we eigenlijk 'nooit modern zijn geweest'. Hij beweert dat de praktijk van moderniteit diametraal staat tegenover diens conceptualisering en zelfdefiniëring. Deze praktijk vervlecht Cultuur en Natuur op een ongekende schaal, zoals de ecologische crisis en de impact van technologie illustreren – maar het was een praktijk waarvoor nooit rekenschap moest worden afgelegd. Als we inderdaad nooit modern zijn geweest, dan miste de kritiek van de moderniteit ook nog eens zijn doel.

Animisme, Primitivisme, de Grote Kloof: deze concepten en hun krachtige denkbeelden vertellen ons meer over de moderniteit zelf dan over diens 'Andere', en kunnen een vertrekpunt vormen voor een alternatieve geschiedenis waarbinnen andere geschiedenissen hun plek vinden.

(1) Bruno Latour, *We Have Never Been Modern*, trans. Catherine Porter (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993).

(2) Ibid.

(3) Ibid.

(4) Michael Taussig, *Shamanism, Colonialism, and the Wild Man: A Study in Terror and Healing* (Chicago: University Of Chicago Press, 1987).

(5) Ibid